

TIRNOVA

ya'nın fâtihi olarak kabul edilir. Buna göre büyük Tesalya ovasının kuzey dağlarında yaşayan savaşçı Ulahlar ve Bulgarlar'ın saldırılarına karşı Turahan Bey, Konya'dan gelen savaşçı Türk göçebelerinden (Konyar) meydana gelen on iki köyden ibaret bir dizi köy kurdu (Çaylar, Deliler, Dereli, Karacaoğlan, Kara Demirli, Kazaklar, Kufala / Kulfallar, Ligara, Misallar, Palamut, Radgun ve Tatar). Bunlara Turahan Bey tarafından verilen önemli imtiyazları II. Murad onaylamıştır. Anadolu menşeli üstün kaliteli dokumacılık ve kumaş boyamacılığı sayesinde yeni yerleşim yeri büyüyüp Tesalya'nın en müreffeh kasabası haline gelmiş, yeni kasaba kızlar ağasının yönetimi ve koruması altına alınmıştır. Gazi Turahan Bey, Tırnova'da bir cami ve hıristiyanlar için Agios Nikolaos Tourahan adlı bir kilise yaptırmıştır.

Ancak Tırnova'nın gerçek tarihi daha farklıdır. Özellikle Osmanlı tahrir kayıtları buranın gelişmesiyle ilgili önemli bilgiler sunar. Kasabanın ismi Türkçe'de "dikenlik" anlamına gelen Slavca "tirnovo" kelimesinden gelmektedir. Bizans kaynakları 950 yılı civarında ve 1277'de Tırnova'dan bir köy diye söz eder. Kazılarda bulunan Bizans ve Frank seramikleri, XIV. yüzyılın erken dönemlerinde yıkılan ve boşaltılan bu bölgenin XII ve XIII. yüzyıllardaki varlığını kanıtlar. Tırnova yeniden kurulan bir köy olarak ilk defa 859 (1455) tahririnde zikredilmiş olup bundan önce mevcut değildi. Buna göre elli bir hânesi bulunmaktadır ve sancak beyi Turahanoğlu Ömer Bey hassının bir parçasıdır. 887 Zilhicce ayı ortalarında (1483 Ocak sonları) II. Bayezid, Tırnova köylerini ve Tatarlar'ı Turahanoğlu Ömer Bey Vakfı'na bıraktı.

912 (1506) yılı tahriri Tırnova'da sadece yeni imtiyazlarla açıklanabilecek olan 384 hânelik bir artış gösterir. Bu vakıf defterinde Tırnova'da herhangi bir müslüman nüfustan, camiden, mescidden ve kiliseden söz edilmemektedir. Defterde zikredilen bedesten ise başka bir Ömer Bey tarafından yaptırılmıştı. Yine Larissa'nın meşhur taş köprüsü de Gazi Turahan değil onun torunu Hasan Bey tarafından XVI. yüzyılda inşa ettirilmiştir. Nitekim ilk Osmanlı kaynakları da burada herhangi bir Bizans köprüsünden bahsetmez. Yalnız dar bir ahşap köprüden Henry de Valenciennes 1209'da söz etmiş, daha sonra burası ortadan kalkmıştır. 1484'te seyahatler Ömer Bey Vakfı tarafından tedarik edilen sandallarla karşıya geçebilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait mühimme defterleri, Tesalya'nın Turahanoğulları'na men-

sup üç sancak beyinin büyük vakflarının şartlarının değiştirildiğini gösteren çeşitli notları ihtiva eder. Bu sebeple vakıflar kızlar ağasının gözetimine verildi. 1506, 1521 ve 1570 tahrirlerinde burada Konyar diye adlandırılan on iki göçebe köyü hakkında bilgi yer almaz. Bu durum söz konusu köylerin bu yüzyılda mevcut olmadığını ortaya koyar. 1506-1570 yılları arasında Tırnova'daki hâne sayısı 384'ten 1290'a (ya da 2000 dolayından 6500'e) çıktı. Bu sonuncu rakam Tırnova'nın, o sırada 800 hâneye sahip sancak merkezi Tırhala'dan ve Yenişehir'den (Larissa) daha büyük bir yerleşme haline geldiğine işaret eder. Şehirde camileri bulunmasa da bu tarihte altı hânedan meydana gelen küçük bir müslüman cemaati ortaya çıkmıştı. XVII. yüzyılda Osmanlı Balkan'ındaki pek çok şehrin ortadan kaybolduğu dönemde Tırnova büyümeyi sürdürdü.

1668'de Evliya Çelebi, Tırnova'yı 3500 evi bulunan (oldukça abartılı bir rakam), kiliseler, manastırlar ve dindar hıristiyanlarla dolu bir yer diye tasvir eder. Ona göre Tırnova'daki müslümanlar sadece bir camisi ve hamamları olan, İslâmiyet'i seçmiş bölge halkına mensup kişilerdir. Evliya Çelebi'den az önce Edward Browne, Tırnova'yı büyük ve hoş bir şehir olarak anmıştır. 1092 (1681) tarihli *Avâz Defteri* 1529 hıristiyan hânesi (tahminen 7500 kişi) halkını zikreder (BA, KK, nr. 2716). 1691-1692 tarihli bir cizye kaydında Tırnova'da 2284 yetişkin erkekten ve 279 "nefer perakende"den söz edilir. Bu rakamlar yaklaşık 7800 kişiye tekabül eder. XVIII. yüzyılda Tırnova gerek fizikî gerekse nüfus yönünden biraz daha fazla İslâmî bir özellik kazanmaya başlar. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde makine yapımı ucuz tekstil ürünlerinin ithalâtı Tesalya pazarlarının canlanmasına yol açmakla beraber Tırnova ve Tesalya'nın tekstil üretimi yapan diğer yerlerini (Aghia, Ambelakia vb.) olumsuz etkiledi. Bunun sonucunda eşkiya grupları ortaya çıktı, güvenlik sarsıldı.

1806'da Leake, Tırnova'da yetmiş müslüman 1500 ailenin varlığından söz eder. Bununla birlikte şehirde geçmişte daha büyük müslüman cemaatin varlığına işaret eden altı cami bulunmaktaydı. Nitekim kendisine daha önce şehrin 4000 evi bulunduğu söylendiğini yazar. Pek çok kalıntı, boş ve insansız ev gören Leake bu sayının doğru olabileceği kanaatini belirtir. Johannes Oikonomou-Larissaios 1817'de Tırnova'da on dört-on beş kilisenin, iki manastırın ve dört beş caminin yanında 1000 ev bulunduğunu yazar.

1239 (1823-24) tarihli *Cizye Defteri* Tırnova'da 1143 yetişkin erkeğin varlığını kaydeder. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından (1830) ve kuzey sınırlarının Tesalya'ya ulaşmasından sonra Tırnova'nın askerî önemi arttı. Buraya kalabalık bir Osmanlı askerî garnizonu yerleştirildi. Bu garnizon şehrin hemen dışında nehrin güneyindeki geniş kıyıya konuşlandı. Tesalya'nın Yunanistan'a terkedilmesinden hemen önce 1880 tarihli bir Yunan askerî raporunda yer alan bilgiye göre Tırnova'da 950 müslümanın yanında 4500 Yunanlı ahalî bulunmaktaydı. 1882'de Türkler Tırnova'yı terketti, geride kalan camiler ise hiçbir iz bırakılmadan ortadan kaldırıldı. 1881'den itibaren 1981'e kadar geçen yüzyılda Tırnova'nın nüfusu 4337'den 11.118'e ancak ulaştı. 2002'de çoğunluğu şarap ve peynir üretiminden geçimini sağlayan 15.000 kişilik bir nüfus kaydedilir. Önceden zikredilen bütün kiliseler hâlâ ayakta olup hepsi XVII. yüzyılda inşa edilmiş, zengin freskler, yaldızlarla süslenmiştir. Şehrin dışındaki kışların hamam kısmı 1990'lı yıllarda restore edildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Hicri 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala (nşr. Melek Delilbaşı – Muzaffer Arıkan), Ankara 2001, I, 9; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 192; *Odoiporikâ Ipeirou kai Thessalias parâ tôn Stratiotikôn*, Athens 1880; S. Sdrolia, "Oi metavyzantinôi naoi tou Tyrnávou", *Praktikâ tis prôtou synedriou Tyrnavitîôn spoudôn*, Tirmavos 1991, s. 75-92; A. Petronotis, "Ottoman Structures in Thessalian Tirmavos", a.e., s. 217-228; M. Kiel, "Das Türkische Thessalien, Etabliertes Geschichtsbild versus Osmanische Quellen, Ein Beitrag zur Entmythologisierung der Geschichte Griechenlands", *Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit* (ed. R. Lauer – P. Schreiner), Göttingen 1996, s. 109-196; *Guide to the Prefecture of Larissa 2002* (ed. V. Panagou), Larissa 2002, s. 202-206; E. Kanetaki, *Othomani-ka Loutra Ston Elladiko Horo*, Athens 2004, s. 126, 180-181.

MACHIEL KIEL

TIRNOVA

Bulgaristan'da tarihî bir şehir.

Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Balkan dağlarının kuzey yamaçlarından çıkarak Tuna nehrine ulaşan Yantra suyunun taraçalı yamaçları üzerinde kurulmuştur. 1965 yılından beri adı Veliko Târnovo'dur. Konumu bakımından Tırnova bütün Bulgaristan'ın en çarpıcı ve en ilgi çekici şehri durumundadır. Burası Osmanlı döneminde (1393-1878) Niğbolu sancağına bağlı bir kaza merkezi olup XVII ve XVIII. yüzyıllarda kalabalık müslüman Türk nüfusuna sa-

hipti. XX. yüzyılın ikinci yarısına ait literatürde Ortaçağ Bulgar şehri olarak Bulgar milliyetçiliği için "kutsal" bir yere dönüştürülmüş ve çok fazla yüceltilmiştir. Tırnova'nın tarihi, Roma dönemine kadar iner. Ancak şehir VII. yüzyılın başlarında ortadan kalkmıştır. 1946'dan beri yapılan kazı çalışmalarından çıkan ilk Bizans sikkelerinin üzerindeki tarihler İmparator Herakleios döneminde (610-641) sona erer. Bulunan Aleksios Komnenos'a (1081-1118) ait paraların çokluğu, buradaki yerleşmenin 400 yıldan daha eskiye gittiğine işaret eder.

Ortaçağ'larda Tırnova küçük, fakat kanlı bir geçmişe sahip bir devlet olan II. Bulgar İmparatorluğu'nun merkezi idi. XI. yüzyılda Yantra suyunun sarp kayalık ve kademeli yamaçları üzerinde etrafı çevrili, saldırıya uğraması imkânsız derin uçurumlardan oluşan bir istihkâm halindedi. Bulgar çarlarının yaşadığı, Bulgar patriğinin oturduğu, önde gelen asillerin evlerinin bulunduğu kültürel bir merkez durumundaki şehir diğer Avrupa başşehirlerine oranla oldukça küçük kalıyordu. Burası üç parçaya bölünmüştü. Bunlar 12,80 hektarlık bir alanı kapsayan Tsarevets tepesi, 7,7 hektarlık Trapezitsa tepesi ve Yantra suyunun her iki yakasında bulunan bu tepeliklerin eteklerindeki dar bir alanda yer alan aşağı kasaba bölümleriydi. Her üç parça toplam 26,5 hektarlık bir alanı kaplıyordu. Her hektara 130 ile 150 kişilik bir nüfus düşeceği kabul edilirse toplam nüfusu 3800 ile 4200 arasında tahmin edilebilir (Köln veya Novgrad'da 45.000). XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı Tırnovası daha da küçüktü, ancak 1580'de tekrar XIV. yüzyıldaki seviyesini yakalamıştı.

Tırnova, 790-791 (1388-1389) yıllarında Veziriâzam Çandarlı Ali Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusunun kış seferi sırasında çatışma olmadan ele geçirildi. Osmanlı vasalı Çar Şişman Ivan'ın affedilmesinin ardından Tırnova tekrar kendisine teslim edildi. Bununla birlikte dört yıl sonra Yıldırım Bayezid uzun ve şiddetli geçen bir kuşatmanın arkasından şehri tekrar zaptetti (17 Haziran 1393). Bu olay esnasında Tsarevets tepesindeki pek çok bina yıkıldı ve asilzadelerin bir bölümü ortadan kaldırıldı. Bulgar kilisesinin başı olan Patrik Evtimi, öğrencisi Grigori Tsamblak'ın belirttiğine göre padişahın büyük itibar gördü, ancak daha sonra sürgün edildi. Aynı şekilde Tırnova nüfusunun bir bölümü şehirden çıkarıldı, yerlerine Türk göçmenleriyle Rumlar yerleştirildi. Yıldırım Bayezid, Tsarevets Kalesi'nde küçük bir as-

kerî birlik bıraktı. Burada yer alan kilise camiye dönüştürüldü, şehirde bir zâviye (ardından medrese) inşa ettirildi. Pek çok Bulgar sanatçısı, kilise önderi ve yazarı şehri terketti. Bir bölümü Tuna nehrini geçerek sığındığı Eflak'ta resim, edebiyat ve mimarinin gelişimine büyük katkıda bulundu.

Bulgar tarihçiliğinde Osmanlı fethinden sonra Ortaçağ Bulgar Krallığı'nı hatırlatır şekilde her şeyin acımasızca ve sistemli biçimde ortadan kaldırıldığından söz edilir, böylece Bulgar millî kimliğinin yok edilmesinin hedeflendiği belirtilir. Tsarevets tepesindeki saraylar, evler ve kiliseler gerçekten yıkılmıştı. Ancak 1185'te II. Bulgar İmparatorluğu'nun ilân edildiği yerdeki Aziz Demetrios Kilisesi, 1230'da Büyük Çar II. Ivan Asen'in Klokotnitsa'da Bizanslılar'a karşı elde ettiği zaferin anısına inşa ettirdiği Yantra'daki Kırk Şehid Kilisesi Manastırı iç sütunlarındaki oldukça önemli kitâbelerle birlikte günümüze kadar ayakta kaldı. Ayrıca tahta geçmesi ve tanınması sebebiyle Çar Kaloyan (1195-1206) tarafından yaptırılan Aziz Peter ve Paul kiliseleri de mevcuttur. Peter ve Paul kiliselerini Yıldırım Bayezid katedral vazifesi görmeleri için Patrik Evtimi'e verdi ve Osmanlılar'ın son dönemine kadar Bulgarlar'ın elinde kaldı. Aziz Georg Kilisesi gibi Çar Ivan Aleksander'in inşa ettirdiği Aziz Demetrios Kilisesi de hıristiyanlara bırakıldı. Kırk Şehid Kilisesi Manastırı XVIII. yüzyılın sonuna kadar varlığını korudu. Eğer Osmanlı Devleti Bulgar kimliğine ve kültürüne karşı gerçekten imha planı yürütmüş olsaydı son derece önemli olan bu millî sembollerin ayakta kalması imkânsızlaşırdı.

XV. yüzyılın ilk yarısında Yıldırım Bayezid'in oğulları arasındaki iç savaştan sonra Tırnova yeniden imar edildi ve İslâmî bir şehir niteliğine büründü. Bu süreç II. Murad zamanından kalma güçlü devşirme beylerinden biri olan, 1435'te tek kubbeli zarif bir cami, iki mescid, imaret, medrese, mektep, hamam, kervansaray, Yantra üzerine bir köprüyle pek çok dükkân ve su değirmeni yaptıran Firuz Bey b. Abdullah tarafından hızlandırıldı. Bu binaların tamamı Tırnova yakınlarında ikisi Türkler, ikisi Bulgarlar'la meskûn dört zengin köyün vergi geliriyle desteklenmişti. Kaledeki cami dışında diğer bütün binalar eski kalenin güneyinde Yantra nehri boyunca uzanan açık alanda yer almıştır. Şehrin gelişmesi 1444'te Haçlı ordusunun bir bölümünce Tırnova'ya yapılan saldırı neticesinde durakladı, ancak Haçlılar Tsarevets

Kalesi'ni alamadılar. Bu hadiseye şahit olan Hans Mehrgast, Macar Kralı Vladislav'ın Tırnova'yı yağmalaması için 500 kişilik bir müfreze gönderdiğini, fakat müfrezenin Türk savunmacıları tarafından büyük bir kayba uğratıldığını belirtir. Aynı şekilde bu döneme ait *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân*'da kralın Tırnova Kalesi'nin kuşatılması ve acımasızca ele geçirilmesi yolunda emir verdiği, bu amaçla iki birlik gönderdiği anlatılır. 1444 yılından itibaren şehirde bir buçuk asırdan daha fazla bir süre huzur ve refah hâkim oldu.

Tırnova'nın nüfusuna ve yapılarına dair ilk bilgiler 884 (1479) tarihinden kalma bir defterde yer alır. Buna göre şehirde yirmi sekizi kalenin içerisinde olan 132 müslüman hânesi bulunmaktadır; hıristiyanlar ise 372 hânedir. Toplam 504 hâne % 26'sı müslüman olan 2300 kişi civarındaki nüfusuyla Tırnova 1393 yılındaki durumuna henüz ulaşmamıştı. 922 (1516) tarihli tahrir defteri 1479 tahririne göre müslüman nüfusunda önemli miktarda bir artış göstermektedir (BA, MAD, nr. 11, vr. 272^b-279^b). Buna karşılık hıristiyan hâne sayısında çok az bir yükselme oldu. Bu tarihte iki camisi ve altı mescidi bulunan dokuz müslüman mahallesi mevcuttu. Müslüman hâne sayısı 257, Ortodoks hıristiyanların hâne sayısı on bir papazla birlikte 397 idi. Bu durumda % 36'sı müslüman 3300 ile 3500 arasında bir nüfusu vardı. Şehirde ayrıca Dubrovnik'ten gelmiş tüccarlardan yirmi beş kişilik bir Katolik grup bulunuyordu. Bu durum Tırnova'nın bir ticaret merkezi olarak önemini ortaya koyar.

1540'ta Tırnova, Hadım Süleyman Paşa'nın haslarına dahil edildi. Burada beş cami, on bir mahalle, altı mescid, bir imaret ve yine imareti olan Kavak Baba Zâviyesi vardı. 270 müslüman, 309 hıristiyan ve on sekizi Dubrovnikli tüccardan meydana gelen 847 hâne yaklaşık 4400 kişilik bir nüfusa sahipti (BA, TD, nr. 416, s. 511-524). Müslümanların sayısı kendi içindeki artış yanında mahallî Bulgar nüfusunun İslâmlaşmasıyla da yükselmişti. Bu şekilde müslüman olanların oranı % 24 dolayındaydı. Yerli müslümanlar Tırnova'nın İslâmî yaşamına iyi uyum sağladı; pek çoğu iki imarete ya aşçı ya fırıncı ya müezzin ya da bir vakfın nâzırı olarak görev yaptı. 987'de (1579) Tırnova'daki müslüman ve hıristiyan nüfusu daha da arttı. Müslümanlar 294, hıristiyanlar 425 hâneye ulaştı; bununla birlikte müslümanların oranı % 45'ten % 36'ya geriledi (TK, TD, nr. 58, vr. 274^a-279^b). XVI. yüzyılın sonlarında

TIRNOVA

ki savaşların etkisiyle 1598'de Tırnova'daki hıristiyanlar isyan etti. Resmî Bulgar tarihlerine göre bu isyan kanlı bir şekilde bastırıldı, hıristiyanların üçte ikisi Osmanlı ordusu tarafından öldürüldü ve mahalleleri yerle bir edildi. Aslında, Tırnova'da kalan Niğbolu sancak beyi Hâfız Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı vilâyet askerleri, isyan için değil âsi Eflak Voyvodası Mihal'in saldırısına karşı burayı korumak için şehirde bulunuyordu. Bunun yanında 1008 (1599-1600) tarihli *Mufassal Cizye Defteri*'ndeki kayıtlar herhangi bir isyan veya katliam olmadığını gösterir (BA, MAD, nr. 14290). Nitekim Tırnova'da cizye ödeyen 374 hıristiyan hânesi mevcuttu. 1580'de adı geçen mahalleler hâlâ yerindeydi ve meskûn durumdaydı. Onların dışında iki yeni hıristiyan mahallesi kurulmuştu. XVI. yüzyılın sonlarında cereyan eden bunalımların ardından kaledeki camiden (daha önce katedral) artık fazla söz edilmemektedir. Tsarevets'in eski kalesi terkedildi ve nüfusun çoğunluğu aşağıdaki yeni müslüman bölgelerine taşınmak zorunda kaldı.

1027 (1618) tarihli *Sofya Cizye Defteri*'nde şehirde 340 hıristiyan hânesinin bulunduğu kayıtlıdır. Hıristiyan nüfustaki bu yavaş düşüş, şehirde giderek büyüyen müslüman varlığın baskısından dolayıdır. 1640'ta bir Katolik piskoposu, Tırnova'nın Yunanca ve Bulgarca konuşan 2000 Orto-

doks hıristiyan hânesine sahip olduğunu ve nüfuslarının 10.000'e ulaştığını belirtir. Ayrıca bunların sekiz kilisesi ve bir manastırının mevcut bulunduğunu ifade eder. Şehrin güneyindeki düz alanda kurulmuş Marnopole mahallesinde ikinci bir Katolik kilisesi ve 860 kişiden meydana gelen bir cemaat vardır. Bunların yanında 10.000 nüfusa sahip 2000 Türk hânesi ve yedi büyük cami mevcuttu. Bu rakamlar oldukça abartılı görünmekle birlikte şehirdeki müslüman-hıristiyan dengesi hakkında bir fikir verir. 1659'da Niğbolu'nun Katolik piskoposu olan Philip Stanislavov, Tarnovium Civitas adıyla kaydettiği Tırnova'yı ziyaret ederek burada Ortodoks kilisesinin bir başpiskoposluk makamı, bir Katolik kilisesinin yanında üç Ortodoks kilisesinin daha bulunduğunu yazar. Bulgarlar'ın hâne sayısı 700, Katolikler'in sadece on yedi idi ve bu sonuncuları Dubrovnik'ten gelen tüccarlardı. Yedi camisi olan Türklere 3000 kişiydi. 1071 (1660-61) tarihli bir rûznâmede Tırnova'nın Kavak Baba, Yıldırım Han, Seyyid Halil Kadı (ilk defa 1540 tarihli vakıf defterinden zikredilmiştir), Ali Paşa ve İlyas Kethüdâ adlı beş medresenin olduğu kayıtlıdır.

Aziz Georg Kilisesi ile Aziz Peter ve Paul Katedrali'nde mevcut yüksek kalitedeki freskler Tırnova'daki hıristiyan nüfusunun kültürel düzeylerini gösteren işaretlerdir. Fakat bu durum Tırnova'ya birkaç kilo-

metre mesafede platodaki Arbanassi'nin (Arnavutköy) görkemli gelişimi sebebiyle gerilemiştir. Bulgar tarihlerine göre daha önce önemli bir kasaba olan bu yerde Arnavutluk'tan gelen Bulgarlar oturuyordu ve Bulgar çarlarının yazın dinlenme yeriydi; bu mülkiyet daha sonra doğrudan padişah hasırlarına çevrildi. Gerçekten Arnavutköy, 1500 yılından kısa bir süre sonra Arnavutluk'tan gelen küçük bir yerleşimci grup tarafından kurulmuştu. 1516 tahririnde buranın hepsi Arnavut adı taşıyan dokuz hânelik bir köy olduğu dikkati çeker. Kasaba, Güney Arnavutluk'tan buraya pek çok yerleşimci getiren Veziriazam Rüstem Paşa'nın mülkü haline geldi. 1540 tarihli *Vakıf Defteri*'ne göre Arnavut adları taşıyanların hâne sayısı altmış üçe ulaşmıştı. Rüstem Paşa burayı imtiyazlı bir statü vererek derbentçi köyü yaptı ve ardından vakıf statüsüne geçirdi. Değişen statünün etkisiyle nüfusu arttı. 1540'ta toplam 166 hânesi varken 1579'da 271 ve 1642'de 408 hâneye yükseldi. 1770'te 1000 evin varlığından söz edilir. O tarihten itibaren burası Tırnova, Lofça, Rusçuk piskoposları ve Mısır'daki Sinâ dağında meşhur Saint Katerina'dan gelen temsilciler için yazlık durumundaydı. Arnavutköy'ün tüccarları İtalya, Polonya, Macaristan ve Rusya ile ticaret yapıyordu. 1787-1792 Türk-Rus savaşını izleyen karışık dönemde Kırçalı âsileri tarafından yağmalandı ve kısmen tahrip edildi (1798). Günümüzde pek çok eski evin ve köşkün yanında XVI-XVII. yüzyıllar arasında inşa edilen ve genişletilen altı kilisesi, iki manastırı bulunmaktadır.

Arnavutköy'de olduğu gibi Tırnova civarında da çevre yerleşim birimleri gelişti ya da yeniden kuruldu. 1516'da Ljaskovets, Dolna Orjahovitsa ve Gorna Orjahovitsa adlı üç köyde toplam seksen iki hâne vardı. Ramazan 972'de (Nisan 1565) Kanûnî Sultan Süleyman üç köyü hass-ı hümayun olarak kızı Mihrimah Sultan'a verdi. Bu köylerin nüfusu 1579'da âniden yükseldi, hâne sayısı 493'e çıktı. 1642'de 559 hâneye ulaştı. Pek çok hâne sahibi Arnavut adı taşımaktaydı. Yaylak-Arbanassi ile birlikte dört köy "Arnavut karyeleri" şeklinde tanındı. 1873'te bu üç vakıf köyü 1840 hâne ve 8977 kişilik nüfusuyla gerçek kasabalara dönüştü (*Tuna Vilâyeti Salnâmesi* 1290, s. 247). Tırnova'nın hemen güneyindeki Kilifarevo köyü de hızla gelişti (1516 yılında otuz üç, 1642'de 256, 1873'te 918 hâne). XVI. yüzyılın son çeyreğinde II. Selim Türbesi için (daha sonra III. Murad ve III. Mehmed) tahsis edilen zengin vakfın

1870'li yıllarda Bulgaristan'daki Tırnova şehrinin gösteren F. Kanitz tarafından yapılmış gravür

parçası oldu ve imtiyazlı statüye kavuştu. Trjavna kasabası derbend köyü olarak sultanın emriyle 1565 Nisanında kuruldu (BA, MD, nr. 6, s. 453); 1579'da kırk hâne nüfusu vardı. Kilifarevo gibi burası da türbelerin vakfına dahil edildi ve hızlı bir gelişme gösterdi. 1607'de 123, 1647'de 341 hâneye sahipti. Yarım yüzyıl içerisinde büyüyerek nüfusu 260'tan 1700'e çıktı. Tirnova civarında Osmanlı zamanında yeni inşa edilen, Bulgar kültür ve edebiyatı açısından önemli bir merkez hüviyetinde Kilifarevski, Preobražaenski ve Azize Troitsa adlı üç büyük manastır bulunuyordu.

1686'da Osmanlılar'ın Macaristan'ı ve Erdel'i kaybettiği, hıristiyan müttefik ordusunun Balkanlar'ın içlerine doğru girmeye çalıştığı dönemlerde Tirnova'daki hıristiyanların Osmanlılar'a karşı ikinci bir isyan düzenledikleri kabul edilmiştir. Bu isyan gerçek bir eylem olmaktan ziyade birtakım plan ve komploların ürünüdür. 1102 (1691) tarihli bir kayıta hıristiyan nüfusu 348 nefer diye gösterilmiş, ancak Tirnova'daki 234 neferin orada yerleşik nüfusa ait bulunmadığına dair notlar düşülmüştür. Nitekim en az yirmi beş nefer Tuna boyundaki Rahova köyünden, bir düzine Vidin'den, yine aynı miktarda Lofça'dan (Lovets) ve sancak merkezi Semendire'den gelmişti. Birkaç kişi güneydeki Filibe'den buraya ulaşmıştı (BA, MAD, nr. 4023). Nüfus hareketliliği buranın ekonomik gücüne işaret eder. Bu kayıta şehirde çoğu tüccar olan on üç neferlik bir Ermeni grubu gösterilmiş, bunların cemaatleri zamanla büyümüştür.

1710'da hazırlanan bir vakıf tahrir defterine göre Tirnova II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi Gülnüş Emetullah Sultan vakfı durumundaydı. Bu sırada Tirnova'da 506 müslüman, 411 hıristiyan erkek nüfusu vardı, her iki grubun aile ölçeği ise çok küçüktü. Bu rakamlara göre şehrin % 55'i müslüman olan 3000 ile 3200 civarında bir nüfusu bulunmaktaydı. XVIII. yüzyılda Tirnova'da nüfus daha da arttı. 1164 (1751) tarihli *Mufassal Avârız Defteri*'nde 886 hânesi olan on dört müslüman, 314 hânesi bulunan yedi hıristiyan mahallesi kaydedilmişti. Nüfus 5500 ile 5700 civarındaydı (BA, KK, nr. 2813). Defterdeki kayıtlar mahallî hıristiyan nüfusu içinde İslâmlaşma eğilimine de işaret eder. Tirnova müslümanlarının % 15'inin mühtedi olduğu tahmin edilebilir. Aynı yüzyılda Tirnova şehri ve civarında ipekçilik yapılmaya başlandı. 1710'da Tirnova'da ve şehir yöresindeki yayla köylerinin çoğunda ipek üretimi yaygınlaştı. Ayrıca şa-

rap üretimi şehrin ekonomisinin temelini teşkil ediyordu. Öte yandan 1178 (1765) yılından kısa bir süre önce Ali Efendi, Tirnova'da yeni bir kütüphane kurdu (BA, Cevdet-Maarif, nr. 402). Bu yüzyılın sonunda Kırk Şehid adlı meşhur kilise kullanılmaz hale gelince zâviyeye dönüştürüldü. 1851 yılına ait bir belge burasının Halvetî dervişlerine tahsis edildiğini göstermektedir.

1828'de Max Thielen'in el kitabında "Tirnova" şeklinde belirtilen şehrin Niğbolu sancağına bağlı olup bir tarafı müslüman-Türk, diğer tarafı Rum, Ermeni ve yahudilerden meydana gelen iki mahalleye ayrıldığı, sekiz camisi, birkaç Rum kilisesi, sinagogları ve hamamları bulunan bir kasaba olduğu ifade edilir. Şehir 8000 kişilik bir nüfusa sahipti. 1800 yılında Hacı Ali Ağa şehrin Türk tarafının merkezine avlusunda yedi hücreli, ayrı bir kütüphanesi olan kubbeli bir cami inşa ettirdi. Bu yüzyılda şehir daha büyük bir hızla gelişti ve üstün bir refaha ulaştı. Vilâyet idaresinin yeniden düzenlenmesi esnasında Tirnova, Tuna vilâyetine bağlı sancak merkezi haline getirildi. Yeni kiliselerin ve köşklerin yanında yeni yapılan pek çok idarî bina ortaya çıktı. 1286 (1869) tarihli *Tuna Vilâyeti Salnâmesi*, Tirnova'yı 453 köyü ve % 41'i müslüman 175.900 nüfusu bulunan bir sancak şeklinde tasvir eder. Şehirde ise 3091 hâne, yirmi bir cami, on dört kilise, yedi medrese, dört tekke, üç hamam ve 1056 dükkân mevcuttu. 1290 (1873) salnâmesi şehrin nüfusunu % 45'i müslüman 15.000 kişi civarında gösterir. 1875 yılının ilk yarısında Tirnova-Yanbolu demiryolu hattı tamamlandı. 24 Haziran 1877 tarihinde Doksanıç Harbi esnasında Rus ordusu Tirnova'yı ele geçirdi. Türk nüfusunun büyük bölümü şehirden kaçtı. Dağ köylerindeki pek çok Bulgar'ın şehre yerleşmesine rağmen nüfustaki düşüş sürdü. 1877'de sadece 688'i Türk olan 11.314 kişilik nüfusa geriledi. 1895'te Kurşunlu Cami Külliyesi yıkıldı, kütüphanesindeki zengin kitap koleksiyonu ortadan kayboldu. 1913'te korkunç bir deprem şehri yerle bir etti ve pek çok tarihî bina ciddi şekilde zarar gördü, camiler yıkıldı. Ortaçağ'dan kalma Aziz Demetrios ile Aziz Peter ve Paul kiliseleri, yarım yüzyıldan fazla bir zamanda muhteşem duvar resimli süslemeleriyle birlikte çürümeye terk edildi.

Özellikle 1960'tan sonra Tirnova çok geniş arkeolojik kazılara, çok kötü yenileme çalışmalarına yahut Tsarevets tepesindeki kalıntıları bir "Ortaçağ Disneylandı"na

ve Bulgar milliyetçiliğinin mâbedine çevirecek olan çok kaba restorasyonlara şahit oldu. Buna karşılık Osmanlı mirası bu ideolojik ortamda kendine hiç yer bulamadı. Kalıntıları tamamen ortadan kaldırdığı gibi kitaplarda da göz ardı edildi. 1990'ların sonlarında yetişen genç Bulgar şarkiyatçıları şehrin geçmişindeki mânevî hayatla ilgili pek çok önemli çalışma yayımladı. Sadece şehrin eski banliyölerinde kerpiçten ve ahşaptan mütevazı bir cami bugüne kadar ayakta kalabildi ve az sayıdaki müslüman-Türk cemaatine hizmet vermeye devam etti. Günümüzde Bulgaristan'ın önemli bir turizm merkezi olan Tirnova aynı zamanda el sanatları, ticaret ve sanayi merkezi niteliğindedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân (nrşr. Halil İnalçık – Mevlüd Oğuz), Ankara 1978, s. 46-47; M. F. Thielen, *Die Europäische Turkey, Ein Handwörterbuch*, Wien 1828, s. 284; *Tuna Vilâyeti Salnâmesi 1290*, s. 247; C. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Wien 1891, s. 398-406; B. Filov, *Die Altbulgarische Kunst*, Bern 1919, s. tür.yer.; Ž. Čankov, *Geografski Rečnik na Bălgarija*, Sofia 1939, s. 464-466; E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris 1947, tür.yer.; S. Bossilkov, *Tárnovo, gradat i negovoto izkusstvo*, Sofia 1960; a.m.f., *Tárnovo, Die Stadt und ihre Kunst*, Sofia 1960; *Antike und Mittelalter in Bulgarien* (ed. J. Irmischer – V. Beševliev), Berlin 1960, s. 272-278; *Tsarevgrad Tárnov, Dvoresăt na bălgarskite tsare prez vtorata bălgarska dăržavă* (ed. K. Miyatev v.dğr.), Sofia 1973; K. Miyatev, *Die Mittelalterliche Baukunst in Bulgarien*, Sofia 1974, s. 124-144; G. Čavrâkov – K. Tančev, *Bălgarski Manastiri*, Sofia 1978, s. 104-112, 138-139, 142-149; Lyuben Praškov, *Tsârkvata Roždestvo Hristovo v Arbanasi*, Sofia 1979; M. Staynova, *Osmanskite biblioteki v Bălgarskite zemi XV-XIX vek*, Sofia 1982, s. 143-147; A. Popov – Velizar Velkov, *Kulturata na srednovekovniya Tarnovo*, Sofia 1985; G. Tsamblak, "Eulogy to Euthemeios, Patriarch of Turnovo by Gregory, Archbishop of Russia", *Monumenta Bulgarica: A Bilingual Anthology* (trc. Thomas Butler), Ann Arbor 1996, s. 281-285; S. Pârveva, "Žaviyeto Kavak Baba i çârkvata Sv. Çetindešet Măçenitsi", *Mjuşjulmanskata Kultura po Bălgarskite Zemi* (ed. R. Gradeva – S. Ivanova), Sofia 1999, s. 324-408; K. Mutafova, "Središte na Islamskiya Mistisizâm v Starata Stolitsa Tárnovo", a.e., s. 409-450; Z. Genova, "Ošte Vednăž za Tsârkvata Sv. Çetirideset Măçenitsi i nejnata sâdba prez stoletiyata na Osmansko vladicestvo", a.e., s. 451-458; K. Škopil, "Plan na starata bălgarska stolitsa V. Tárnovo", *Izvestiya na Balgarskoto Arheologičesko Družestvo*, I, Sofia 1910, s. 120-146; P. Miyatev, "Les monuments Osmanlis en Bulgarie", *RO*, XXIII (1959), s. 7-28; A. Zajczkowski, "Materiały do epigrafiki osmansko-Turckiej z Bulgarii", a.e., XXXVI/2 (1963), s. 7-47; N. Angelov, "Srednovekoviyat grad Tárnovo spored izvorite ot 12-14 vek i dosegašnite arheologičeski razkopki", *Izvestiya na Muzeya v Tárnovo*, II, Sofia 1964, s. 1-18; M. Kemal Özerin, "Eski Bir Rüznâme'ye Göre İstanbul ve Rumeli

TIRNOVA

Medreseleri”, *TED*, sy. 4-5 (1973-74), s. 263-290; A. Popov, “Obitelite na Tsarevets prez XII-XIV v.”, *Vekove*, V (1977), s. 35-40; V. A. Mutafov, “Za etničeskiya, socialniya i stopanskiya oblik na selo Arbanassi prez 17. vek”, *Glasnik Etnografskog Muzeja u Beogradu*, V, Beograd 1979, s. 83-95; M. Kiel, “Zur Gründung und Frühgeschichte der Stadt Trjavna in Bulgarien”, *Münchner Zeitschrift für Balkankunde*, VII-VIII, München 1991, s. 191-218; K. Totev – I. Čokoev, “Istorija na pro-cetivaneto na nekropol na Tamovskata tsarkva Sv. Četiridešet Mäcenitsi”, *Izvestiya na Istoriceski Muzej Veliko Tarnovo*, XI, Veliko Tarnovo 1996, s. 165-174; Ayşe Kayapınar, “İki Balkan Şehri Tirnova ve Vidin’de Türkler”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 9, Bolu 2004, s. 117-141; Svetlana Ivanova, “Tirnova”, *EP* (İng.), X, 547.

MACHIEL KIEL

TITVÂN

(تطوان)

Fas’ın kuzeyinde
Akdeniz sahiline yakın
tarihî bir şehir.

Fas’ın kuzeyinde Akdeniz’e paralel uzanan Rif dağları sırasına ait Derse dağının eteğinde, milâttan önce III. yüzyılda Kartacalılar’ın bir ticaret merkezi olan ve daha sonra Romalılar tarafından tahrip edilen tarihî Tamûda şehrine 8 km. mesafede düz bir plato üzerinde bu platoyu yaran Martîl ırmağı kıyısında kurulmuştur. Batı dillerinde Tetuan, Tétouan, Tetteguin biçiminde geçer. Arapça kaynaklarda genellikle Tıtvân şeklinde yazılmakla beraber Tıttâvân (Bekrî, II, 776) ve Tıttâvîn (Şerîf el-İdrîsî, II, 531) olarak da kaydedildiği görülmektedir. Kelime “su kaynakları” (uyû-nû’l-mâ) anlamında olup bugün şehrin batısındaki bir mahalle Hayyûluyûn adını taşımaktadır. Tıtvân’ın kuruluşu II. (VIII.) yüzyılın ikinci yarısına kadar çıkarılmaktadır. Martîl ırmağının denize döküldüğü yerdeki Tıtvân Limanı korunaklı bir limandır. Akdeniz sahiline 10 km. uzaklıktaki şehir Cebelîtarık Boğazı’na yakın stratejik bir noktada bulunması sebebiyle tarih boyunca,

bilhassa Sebte ve civarındaki sahil şehirlerinin İspanyol ve Portekizliler’in eline geçmesinden sonra ticarî ve askerî bakımdan önemli rol oynadı. Müslüman tarihçiler bu şehrin adını ilk defa İdrîsîler’in ilk dönemleriyle ilgili olarak anmaktadır. İbn Ebû Zer’, II. İdrîs’in ölümünün (213/828) ardından sürenin oğulları arasında paylaşılması sırasında Kâsım’a düşen Sebte, Tanca gibi şehirlerin arasında Tıtvân’ı da sayar (*el-Enisü’l-mu’rib*, s. 51). Daha sonra Ebû Ubeyd el-Bekrî, Masmûde’den Benî Sükeyn’in merkezi olan Tıtvân’ı dağın eteğinde bol suları ve değirmenleriyle ünlü müstahkem bir şehir diye tanıtır (*el-Mesâlik*, II, 814).

Tıtvân 338 (949) yılında Endülüs Emevîleri’nin hâkimiyetine girdi. Bölgeye sefer düzenleyen Fâtımî kumandanı Bulukkîn b. Zirî, Endülüs Emevî kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı (369/979). Ardından şehir Murâbtılar’ın hâkimiyetine geçti. Sultan Tâşfîn b. Ali’nin hıristiyan birliklerinin kumandanı İspanyol asıllı Reverter, Muvahhidler’in önünden kaçarken Tıtvân’a sığındı, bu sırada onu kabul eden şehir halkından 800 kişi öldürüldü (544/1150). Tıtvân, Merînîler zamanında müstahkem bir şehir haline getirildi. Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Ya’kûb en-Nâsir, 685’te (1286) Câmiul-kasba denilen mevkide şehir merkezini (kasaba) inşa ettirdi. Sultan Ebû Sâbit Âmir, 707’de (1308) Sebte fethi hazırlıkları sırasında Tıtvân’da büyük bir kale yaptırdı. İslâm tarihçileri onun zamanında şehrin büyük bir imara tâbi tutulduğunu ve âdeta yeniden kurulduğunu zikreder. Kaynaklarda, Tıtvân Limanı’nda üstlenen denizcilerin Kastilya gemilerinin Akdeniz’de dolaşımını engellemeleri ve ülkesi için bir tehdit oluşturmaları gerekçesiyle Kral III. Henri’nin 1400 yılı civarında Tıtvân Limanı’na saldırdığı, bu sırada şehrin tahrip edildiği, büyük bir katliamın ardından çok sayıda müslümanın esir alındığı, bu tahribat dolayısıyla ölü bir şehir haline gelen Tı-

vân’ın doksan yıl kadar ıssız kaldığı belirtilmektedir (Selâvî, IV, 89-90). Ancak Portekizli tarihçiler Gomes de Azurara ve Baltazar de Osorio, bu tahribatın 839’da (1435) Portekiz egemenliğindeki Sebte hâkiminin gönderdiği büyük bir ordu tarafından gerçekleştirildiğini, şehrin surlarının ve güvenliğini sağlayacak bütün yapılarının bu sırada yıkıldığını belirtir (Muhammed b. Azzûz Hakîm, VII, 2401-2402).

Gırnata’nın düşüşünden sekiz yıl kadar önce 888 veya 889 (1483 veya 1484) yılında Endülüs’ten Kuzey Afrika’ya göç eden kabileler Tıtvân’ı ıssız halde buldular. Onların gelişinden itibaren şehir tekrar imar edildi; Vattâsîler’in hâkimiyetindeki şehir bu sırada yeniden kuruldu. Gırnata’nın 1492’de düşmesinin ardından Runde (Ronda) ve Besta (Baza) gibi Endülüs şehrinde pek çok göçmenin Tıtvân ve civarına geldiği bilinmektedir. Bunların arasında bulunan Ebû’l-Hasan Muhammed b. Ali el-Manzarî, Vattâsîler’in Şefşâven Emîri Ali b. Râşid tarafından 898’den itibaren (1493) Tıtvân’a kumandan tayin edildi. Burada kendisine katılan yerli halkla birlikte gücünü arttıran Manzarî önce şehrin imarını ele alarak Endülüs tarzı camiler ve binalar yaptırdı, şehri kale ve surlarla tahkim edip bir kale-şehir haline getirdi. Ardından Portekizliler’in elindeki Sebte ve Tanca’ya karşı seferler düzenlemeye başladı. Onun Portekizliler’e karşı elde ettiği başarılar, 1500’lü yılların başında Endülüs’ten göç etmek zorunda kalan müslümanlardan önemli bir kısmını Tıtvân’a yönlendirdi. Binalarla donatılan ve Gırnata’ya benzeyen Tıtvân bölgenin önemli şehirlerinden biri haline geldi. Buraya Endülüs yahudilerinden de gelenler oldu. Ebû’l-Hasan el-Manzarî’nin vefatının ardından yerine geçen yeğeninin 924’te (1518) ölümünden yedi yıl sonra şehrin yönetimi Şefşâven Emîri İbrâhim b. Râşid’in kız kardeşi Sittülhürre’ye verildi. 931-949 (1525-1542) yıllarında Sittülhürre tarafından yönetilen Tıtvân 949-975 (1542-1567) arasında tekrar Manzarî ailesinin elinde kaldı. Ardından Sa’dîler’in hâkimiyetinde bir kültür ve sanat merkezi olarak bir müddet daha barış ve sükûn içinde yaşayan şehir 1600’lü yıllardan sonra kabileler arasındaki mücadelelere sahne oldu. 1041-1051 (1631-1641) arasında Ayyâşî’nin elinde kaldı. 1642’de Dilâiyye Zâviyesi’nin, 1072 (1662) yılında Hızır b. Gaylân’ın eline geçti. 1078’den (1667) itibaren Filâlî egemenliğine girdi ve Mevlây İsmâil zamanında kuzey bölgesi ordu merkezi haline getirildi. 1830’lu yıllarda Fransa tarafından işgal

Tıtvân
şehrinin
bir görünüşü